

De bekentenissen van Koe

De bekentenissen van Koe

Een verhaal

Betty Wulfson

© 2022 Betty Wulfson / Uitgeverij U2pi

Titel: De bekentenissen van Koe

Auteur: Betty Wulfson

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag, www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: JouvBoekdrukkerij.nl

ISBN: 978-94-9324-082-7

NUR: 300

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

voor Boris, David en Naomi

I

Ze zitten aan tafel. Met zijn vieren, zoals altijd, zitten mevrouw Noort, mevrouw Van den Berg, mevrouw Groot en Eva's moeder aan dezelfde tafel.

Elke dag komt Eva en ontmoet hen; op hun vaste plek, met uitdrukingsloze gelaten en bedwelmd door een bijna tastbare onverschilligheid, die Eva altijd opnieuw verrast.

Dagelijks, net na de lunchmaaltijd, verschijnt Eva bij haar moeder op bezoek en ze vindt haar aan dezelfde tafel en met hetzelfde gezelschap.

'Regelmaat, mevrouw Siman, regelmaat kan helpen,' heeft de behandelend arts uitgelegd. 'We merken dat uw moeder bijzonder gevoelig is voor regelmaat, ze raakt overstuur als haar dagelijkse routine, door wat dan ook, wordt verstoord. Hoe het precies werkt weet ik niet, maar wellicht is het verstandig als u zich bij uw bezoeken aan een vast tijdstip houdt.'

'Misschien helpt het,' zei de arts en hiermee bedoelde hij: wie weet komt ooit, ergens, een glimp van herkenning, een teken van verstandhouding, een gebaar dat de onbetrokkenheid als een gordijn terzijde schuift en waardoor moeder mijn werkelijkheid betreedt, denkt Eva en tegen beter weten in luistert ze naar de aanbeveling en komt ze elke dag op dezelfde tijd en voor dezelfde duur bij haar moeder op bezoek.

Zoals altijd pakt Eva een stoel en neemt plaats naast haar moeder. Ze gaat aan haar moeders linkerzijde zitten en kijkt. Eerst naar haar moeders linkerprofiel en daarna naar de spiegel waarin haar moeders rechterprofiel zich weerspiegelt. De spiegel, die aan de wand naast de tafel hangt, bedekt bijna de

gehele wand en is omlijst door een goudkleurig geverfde houten raamwerk. De spiegel intrigeert Eva. Hij is zo groot, zo opzichtig en zo misplaatst in de eetzaal van het verzorgingshuis waarin de alledaagsheid en de middelmaat overheersen.

Wie is er op het idee gekomen de spiegel op te hangen? Is het een architectonische overweging geweest? vraagt Eva zich herhaaldelijk af. In plaats van dat hij de kamer siert en deze als het ware vergroot, benadrukt hij juist wat men – vermoedelijk – wil verdoezelen. Hij is genadeloos en toont zonder schroom wat er zich tegenover hem afspeelt. Hij toont de grote pui die aan de tuin grenst en zijn betere tijden achter zich heeft gelaten: de verf bladdert af en de deuren hangen als vermoeid op de scheve scharnieren. Gelukkig zijn, op dit moment, de kamerhoge gordijnen opengeschoven. Eva wil er niet aan denken wat zich 's avonds afspeelt, wanneer de gordijnen de pui volledig bedekken en de carnavaleske wirwar van felle kleuren de spiegel overmeestert. Ook de tafelkleden zijn uit dezelfde stof vervaardigd.

Er zijn acht tafels, in twee rijen opgesteld: vier aan de kant van de spiegel en vier langs de wand van de grote pui. Acht tafels van vier. Tweeëndertig stoelen voor tweeëndertig bewoners? Cliënten? Patiënten? Eva weet niet hoe ze de mensen die in het huis vertoeven, dus ook haar moeder, moet benoemen. Destijds, toen ze een verzorgingshuis voor haar moeder zocht, heeft ze bewust voor een kleinschalige verblijfplaats gekozen. Haar moeder houdt niet van grote groepen. Door de spiegel wordt het vertrek gevuld met zestien tafels en vierenzestig zittenden. Gebogen gestalten, ouden van dagen die in stilte – ieder voor zich – de last van hun geleefde leven op hun magere schouders laten balanceren. De spiegel is meedogenloos, juist

op een plek waar mededogen bijna een gebod is. Hij maakt de ruimte vol en Eva voelt een onweerstaanbare drang om het glanzende oppervlak te zemen in de hoop dat ze het weerspiegelde af kan vegen. Vanuit een architectonische overweging is de spiegel een complete ramp.

Zit er misschien een therapeutische gedachte achter? vraagt Eva zich af. Is de spiegel bedoeld om de bewoners met zichzelf te confronteren, zodat dit tot herkenning leidt? Is hij geplaatst als prikkel voor de vermoeide hersenen? Maar zijn het vermoeide hersenen?

‘We weten niet hoe het werkt. We weten niet waarom de hersenen zo reageren,’ heeft de behandelend arts gezegd en Eva denkt: als de wetenschap het niet weet, kan ik zonder schroom mijn eigen overtuigingen ventileren.

‘Moeder is vertrokken,’ vertelt Eva aan de groep.

‘Vertrokken? Is ze overleden?’ vraagt Daphne die als eerste reageert. Daphne die als verpleegster in het Academisch Ziekenhuis werkt en ‘het vertrokken zijn’ met de dood associeert.

‘Nee, nee, ze is niet overleden,’ antwoordt Eva met gedempte stem. ‘Ze is gewoon vertrokken, ze is elders, ergens anders...’

‘Hoezo ergens anders? Is ze naar familie toe? Waarheen?’ wil Vera weten. Vera is de nuchtere. Vera, die tot de conclusie is gekomen dat men de werkelijkheid alleen door feitelijkheden kan bevatten en een feitenjager is geworden.

‘Ze is niet naar familie toe. Ze is niet op zo’n manier ergens anders,’ probeert Eva in woorden uit te drukken wat zij zelf nog niet begrijpt. ‘Alles is zo plotseling gegaan. Zo onverwachts. Zomaar. Ik begrijp het niet. Een paar dagen geleden is moeder ‘vertrokken’. Zij is als het ware niet meer ‘hier’. Van het ene

moment op het andere of, beter gezegd, van de avond tot de morgen is het gebeurd. 's Avonds was nog alles oké, gezellig als altijd, wij hebben zelfs gescrabbeld en ze ging op tijd naar bed. Toen ik de volgende ochtend opstond, zat ze al aan tafel. Ze droeg dezelfde kleren, wat ik raar vond, want dat doet ze nooit. Ze zat en keek voor zich uit. Ik praatte tegen haar en vroeg wat er gaande was. Enfin, ik wilde de schrik die mijn lijf overmeesterde verdoezelen, maar ze reageerde niet. Zij zat gewoon te zitten en keek.' Eva spreekt langzaam en met zachte stem. Soms is ze moeilijk te verstaan, maar niemand vraagt of zegt iets. Gebogen over de tafel staart de groep naar Eva's lippen om te lezen wat de oren niet kunnen opvangen.

'Sindsdien is er niets veranderd,' vervolgt Eva. 'Moeder zit en kijkt voor zich uit. Ze reageert niet, ze spreekt niet, ze is vertrokken.'

'Dementie!' roept Daphne en het klinkt als een vonnis.

Stilte.

'Maar, waar is ze nu? Is zij thuis? Alleen?' vraagt Vera op een toon waar nog meer vragen achter schuilen.

'Ze is thuis, de buurvrouw is bij haar,' zegt Eva. Ze bekijkt haar toehoorders en voegt eraan toe: 'Natuurlijk is ze thuis. Eigenlijk is er niets aan de hand. Moeder is weliswaar rustig – ze zit, kijkt en zwijgt – maar voor de rest is alles als voorheen. Zij eet, ze verzorgt zichzelf en ze slaapt. Ze is als het ware voor een deel hier en voor een deel elders. Vertrokken.'

'Hoe je het uitlegt klinkt zo bizar,' reageert Sofie, die tot dan toe heeft gezwegen. Sofie is de taalfreak, die haar bijzondere gave voor het woord tot haar hobby en beroep heeft verheven. 'Je zegt dat jouw moeder is vertrokken. Maar 'het vertrokken zijn' impliceert een soort vrijwilligheid, een besluit. Het lijkt

alsof je wilt zeggen dat je moeder de keuze heeft gemaakt naar elders te gaan. Zoals je het zegt klinkt het alsof je moeder naar elders wilde vertrekken.’

Met zijn drieën kijken ze naar Eva en Eva zwijgt en glimlacht. Ze glimlacht omdat ze voor de zoveelste keer verbaasd is over de wijze waarop Sofie het in de woorden verborgene weet te onthullen.

Eva zit naast haar moeder en kijkt; eerst naar haar linkerprofiel en dan naar de spiegel waarin haar rechterprofiel zich weer spiegelt. Met haar linkerhand houdt Eva haar moeders handen vast die op de tafel rusten en met haar rechterhand aait ze haar hoofd, schouders en rug. Met haar handen raakt ze, met haar ogen bekijkt ze en met beide onderzoekt ze. Ze onderzoekt of er veranderingen zijn opgetreden, of er een verschil valt te ontdekken sinds haar laatste bezoek, gisteren. Verbeten kijkt en tast ze. Moeder reageert niet, ze laat het gebeuren en blijft voor zich uit staren. Met haar blik volgt Eva de contouren van haar moeders profiel, het hoge voorhoofd, de enigszins lange en gebogen neus, de lippen die iets uit elkaar staan en de ferme kin. In de spiegel ziet Eva haar moeders profiel en zichzelf. Ze ziet dat haar neus dezelfde vorm heeft als die van haar moeder – wel minder doorgezakt. Dit komt door de jaren, weet ze, en Eva heeft het uitgelegd in termen van berusting. De neus is de lichamelijke vertaling van haar moeders innerlijk gemoed geworden.

‘Moeders neus is profetisch,’ legt Eva uit.

‘Profetisch?’ De drie vrouwen reageren in koor.

‘Nou, een profetie kunnen we pas naderhand erkennen,

maar dat neemt niet weg dat iets profetisch is,' stelt Eva vast en vervolgt: 'Van kindsbeen af heb ik met bewondering naar moeders neus gekeken. De grote en een beetje gebogen neus die tegen alles in kon gaan. Een koppige neus, in de kromming lag zijn kracht, je kon het bijna voelen, de vastberadenheid, de strijdlust en de boodschap die hij trots aankondigde: 'Kom maar op, ik kan ertegen.' Zo was moeders neus en zo ook was moeder. Prachtig. Nu is de neus doorgezakt. De boog heeft zijn veerkracht verloren en daarmee zijn de vastberadenheid en strijdlust eraf gegleden. De koppige neus is een berustende neus geworden en geeft ons gelaten te kennen: 'Het zij zo, laat het zijn hoe het is.' Zo is moeders neus nu en zo is moeder nu ook.'

'Hoe zit het dan met het profetische?' wil Vera weten.

'Dat heb ik dankzij de foto's ontdekt. Kijkend naar moeders foto's heb ik de chronologische discrepantie gezien, de neus begon te verslappen voordat moeders gemoed het deed. De neus kondigde aan wat er komen zou. Profetisch.'

'De genetica zal het een en het ander ook kunnen...' begint Daphne te zeggen, maar de doordringende blikken van Vera en Sofie dwingen haar tot zwijgen. De blikken herinneren haar aan hun code, hun afspraak, hun vriendschap en Daphne zwijgt, knikt instemmend en mompelt: 'Profetisch.'

Ze zitten aan tafel en Eva richt zich tot haar moeders neus.

'Hoever ga je buigen om het einde te voorspellen?' spreekt Eva de neus toe. 'Zal ik het wel merken, zien? Zal ik de tijd hebben om mij voor te bereiden? Zal ik ooit leren te lezen, te horen, wat je wilt zeggen? Zal je mij vertellen wat de lippen verzwijgen?' De neus reageert niet. Zelfs de eenzame neushaar,

die uit het linker neusgat steekt, beweegt niet. Eva laat haar ogen langs haar moeders neus gaan, langs haar oren en hals, langs haar handen, vingers en polsen. Eva's ogen blikken op het horloge en ze ziet dat het tijd is voor het dagelijks ritueel: de voorbereiding voor de middagrust.

'Kom moeder, wij gaan naar je kamer toe,' zegt ze. Ze staat op en richt vol verwachting haar aandacht op de spiegel. Ze weet wat er gaat gebeuren. Zoals elke dag schuift Eva's moeder de stoel naar achteren, draait haar lichaam naar de spiegel toe, staat op en kijkt via de spiegel recht in Eva's ogen. Eva probeert niet te knippen en hoopt, zoals elke dag, dat het oogcontact lang duurt, dat uit de spiegel een zweem van herkenning komt en dat haar moeders ogen, zoals vroeger, haar toelachen.

Tevergeefs. Moeders ogen kijken, maar zien haar niet en het oogcontact, het enige oogcontact dat ze elke dag met haar moeder heeft, is snel voorbij. Seconden, en Eva weet dat ze tot de volgende dag de hoop zal koesteren dat het anders wordt en dat ze iets in haar moeders blik merkt. Iets.

Gedwee onderwerpt moeder zich aan Eva's handelingen.

Onder de handdoek, die haar lichaam gedeeltelijk bedekt, ligt ze op bed en staart voor zich uit naar het raam waar de gesloten gordijnen het daglicht temperen. Geconcentreerd en zorgvuldig doet Eva wat ze elke dag doet: ze verzorgt haar moeders lichaam. Eerst epileert ze de wenkbrauwen, kin, boven de lippen en de eventuele haartjes die uit de neus steken. Daarna verzorgt ze de nagels, eerst van de handen en vervolgens de voetenagels. De derde stap is de massage. Ze begint bij de slapen, masseert daarna gezicht, hals, schouders en borstkas. Armen en handen komen dan aan de beurt en daaropvolgend

masseert ze de benen en de tenen. ‘Omdraaien,’ zegt ze en moeder draait zich om. Eva gaat verder met nek, rug, bovenbenen en kuit. Na de massage smeert ze haar moeders lichaam met bodymilk in, helpt haar in het nachthemd en schuift het dekbed over haar heen.

Nauwlettend en secuur verricht Eva de bekende handelingen en met gedempte stem prevelt ze de zinnen die ze elke dag, opnieuw, herhaalt. Bij elke verrichting voegt ze er woorden aan toe. Met haar handen spreekt ze tot haar moeders lichaam, met haar lippen spreekt ze tot haar moeders oren en met al haar zintuigen probeert ze het, voor haar onbekende, taalspel te doorgronden. Door elke dag op dezelfde tijd dezelfde handelingen te doen en dezelfde woorden uit te spreken, wil Eva de stilte leren horen, leren lezen, leren voelen. Zij is ervan overtuigd dat haar moeders stilte een boodschap verkondigt; dat het zwijgen haar iets wil vertellen, iets wil doorgeven. Maar wat? vraagt Eva zich af. Wat is de betekenis van de stilte? Zal ik het ontfutselen? Zal ik het te weten komen? Zal ik op tijd zijn?

‘Ik wil de kloof overbruggen,’ zegt Eva tegen de groep, ‘maar ik weet niet hoe.’

‘De kloof?’ vraagt Vera.

‘Ja, de kloof. Ik wil de stilte van moeder betreden. Van lieverlede wordt het me duidelijk dat moeder niet naar mij terugkomt en daarom wil ik naar haar toe gaan. Ik wil proberen haar werkelijkheid binnen te komen, maar ik weet niet hoe.’

‘Wat zeggen de artsen?’ wil Daphne weten.

‘Niet veel,’ antwoordt Eva. ‘Ze weten het niet. Zo’n geval van abrupte afwezigheid, zonder aankondiging of afbouwen, kennen ze niet. Daarom vermijden ze het woord dementie. Bij

dementie, menen ze, is er meestal sprake van een geleidelijke ontwikkeling en bij moeder is alles opeens gebeurd, plotseling, zonder tekenen die het hebben voorspeld. Bovendien geven de verrichte onderzoeken geen aanleiding om aan een eventuele afwijking in de hersenen te denken. De artsen kunnen geen uitsluitsel geven en het enige wat ze adviseren is regelmaat, dat is alles.'

'Rituelen. Je zou het met rituelen kunnen proberen,' oppert Sofie.

'Hoezo rituelen?' reageert Eva verbaasd.

'Momenteel doe ik onderzoek naar rituelen en het lijkt me een goed idee ze als instrument te gebruiken om de kloof te overbruggen. Tenminste, het is de moeite waard om te proberen,' zegt Sofie en vervolgt: 'Het blijkt dat het ritueel, als het ware, een oproep is aan de ander om te communiceren en als ik het goed begrijp, is dat wat je zoekt. Je wilt met je moeder communiceren, of niet soms?'

'Jazeker, maar hoe stel je je het dan voor?' Eva wordt nieuwsgierig.

'Eigenlijk stel ik me niets voor,' antwoordt Sofie. 'Wel kan ik vertellen wat ik over rituelen heb gelezen. Zoals ik al zei, worden ze gezien als een oproep aan de ander om te communiceren. En met 'de ander' worden verschillende dingen bedoeld. De ander kan het heilige zijn, waarbij de ritus een poging is om in contact te komen. Maar het kan ook een andere situatie zijn en dan worden ze gebruikt om een overgang te bewerkstelligen. In elk geval gaat het erom dat met rituelen verschillende werkelijkheden in relatie worden gebracht. Via het ritueel kunnen we – wellicht – een werkelijkheid betreden die anders niet te betreden valt. Tegelijkertijd worden ze gezien als handelin-

gen die een scheiding veroorzaken waarbij in die scheiding een verbinding ontstaat, bijvoorbeeld tussen verleden en heden. Ze houden ook een aspect van integratie in: dankzij hen komt de band met het verleden ter sprake en tegelijkertijd wordt de toekomst, het nieuwe, in het heden toegelaten.'

'Het klinkt indrukwekkend,' interrumpeert Vera op ironische toon, 'maar misschien kan je het duidelijker maken aan de hand van voorbeelden?'

'Ja hoor, er zijn genoeg voorbeelden,' antwoordt Sofie en vervolgt: 'We kunnen naar de initiatierituelen kijken. Deze zijn ontstaan vanuit de behoefte van een gemeenschap om de nieuwkomer op te nemen. Denk aan de doop of de besnijdenis, die zijn bedoeld als teken van aanvaarding en erkenning; de nieuwkomer wordt hierdoor onderscheiden van leden van andere gemeenschappen en wordt in zijn gemeenschap opgenomen. Zo ook wordt er een scheiding binnen het tijdsbesef bewerkstelligd, vóór en na de gebeurtenis. Gelijktijdig, zeker in het geval van de besnijdenis, wordt deze handeling gezien als een scheiden tussen mens en dier, door de besnijdenis onderscheidt de mens zich van het dier, waarbij het dier de andere werkelijkheid is en...'

'Wacht eens even,' interrumpeert Daphne, 'ben je bezig een pleidooi voor de besnijdenis te houden? Ik kan jullie vertellen dat bij ons in het ziekenhuis eindeloze ethische discussies over besnijdenis, in het bijzonder vrouwenbesnijdenis, worden gevoerd en dat...'

'Natuurlijk niet,' bitst Sofie. 'Ik vertel niet wat ik ervan vind, maar wat ik erover heb gelezen.'

'We dwalen af! Vergeet nu de besnijdenis en ga verder met je verhaal,' maant Eva ongeduldig. Ze is benieuwd naar wat So-

fie te zeggen heeft.

Sofie zwijgt, ze is enigszins uit haar doen door Daphne's onderbreking en probeert de draad van haar betoog terug te pakken. Ze tracht zich te herinneren wat ze meer over rituelen heeft gelezen en ze wil duidelijk maken waarom ze deze als instrument heeft bedacht. Met haar blik onderzoekt ze de handen van haar toehoorders. Eva's handen friemelen aan een bierviltje, ze pluizen het uit alsof ze iets aan het zoeken zijn – het begin of de essentie ervan, denkt ze. Vera's handen houden het lege glas vast, het lijkt alsof ze een houvast zoeken en ze ziet de handen van Daphne die met verstrengelde vingers, als in gebed, op het blad rusten.

Maar Daphne is niet in gebed, ze is lichtelijk ontstemd omdat haar opmerking abrupt is weggewimpeld. Ze wil graag horen wat de anderen over besnijdenis denken. Jammer, denkt ze, misschien hebben ze interessante argumenten die ik in de discussies met mijn collega's kan gebruiken. Maar op dit moment, hebben ze er geen oren naar.

‘Misschien wordt het duidelijker,’ hervat Sofie haar verhaal, ‘wanneer we bij de rituelen stilstaan die met het heilige te maken hebben. Dan kan je zien hoe de kerk, de liturgie en de iconografie een onderdeel zijn om met het verhevene te communiceren en in relatie te treden. De kerk is de plaats waar het sacrale wordt beleefd en gevierd; het avondmaal, de eucharistie, de belijdenis en vooral het gebed zijn handelingen die beogen een verbinding met het heilige teweeg te brengen. Kortom, Eva zou moeten bedenken wat voor soort handelingen ze bij of met haar moeder kan verrichten, zodat deze de betekenis van een ritueel krijgen en wellicht tot het gewenste resultaat leiden. Hiermee bedoel ik, de kloof overbruggen,’ sluit

Sofie haar relaas af.

Rituelen, handelingen, kloof overbruggen, overpeinst Eva en nipt van haar glas. Het is stil aan de tafel. Allemaal zitten ze met hun eigen gedachten en ze gunnen elkaar de tijd en de ruimte om na te denken over wat Sofie heeft verteld. Er is geen geluid in de ruimte, wat hun de mogelijkheid biedt zich niet aan hun eigen stilte te storen; ook Max respecteert hun zwijgen en wacht achter de bar totdat hij een teken krijgt en het bestelde in kan schenken.

‘Duidelijk is dat het over handelingen gaat,’ merkt Vera op ‘en wel handelingen die je elke dag opnieuw kan herhalen. Ik zit te denken aan wandelen, dat je dagelijks met je moeder een rondje gaat lopen, op dezelfde tijd, via dezelfde route en naar dezelfde plek, maar besef opeens dat het bij slecht weer niet door kan gaan,’ zucht ze moedeloos. De anderen knikken haar toe en zwijgen. Duidelijk is dat ze Eva willen helpen en elke bijdrage, zelfs als deze geen soelaas biedt, is welkom.

‘Massage!’ roept Daphne opgewonden. Ze kijkt met een overwinnaarsblik naar haar tafelgenoten, heft haar armen en zegt: ‘Max, we hebben dorst!’

Met een glas wijn in de hand wachten Eva, Vera en Sofie op Daphne’s uitleg.

‘Massage, dat is de oplossing,’ vervolgt Daphne enthousiast. ‘Je ziet het bij ons in het ziekenhuis, men heeft de genezende kracht van de aanraking herontdekt en veel patiënten worden met massage behandeld. Natuurlijk kennen we het als therapie voor spierpijn of een verkeerde lichaamshouding, maar het blijkt dat massage ook een verloren evenwicht tussen lichaam en geest kan herstellen. Zeker in gevallen waarin verbale communicatie niet helpt, blijkt het een nuttig hulpmiddel te zijn.

De fysieke aanraking maakt opgekropte emoties los en in de ruimte komt positieve energie die genezend werkt. Tenminste, die geluiden hoor ik,' zegt Daphne en zwijgt.

Zowel Sofie als Daphne hebben de daad bij het woord gevoegd en hebben, per post, boeken, folders en tijdschriften over rituelen en massage naar Eva gestuurd. Aandachtig heeft ze het materiaal bestudeerd en voor zichzelf het ritueel uitgestippeld dat ze elke dag opnieuw met haar moeder verricht.

Meegaand onderwerpt moeder zich aan Eva's handelingen. Welwillend ontvangt haar bijna naakte lichaam, dat onder de handdoek ligt, de aanraking van Eva's handen. Aandachtig en zorgvuldig verricht Eva de bekende handelingen en op gedempte stem prevelt ze de bekende klanken. Terwijl ze de ontzierende haartjes uit moeders gelaat epileert, komen de rituelen ter sprake, hun betekenis, wat ze beogen en wat Sofie heeft geopperd. Zo ook vertelt ze over de gelezen passages die veel indruk op haar hebben gemaakt en wat ze zelf heeft bedacht.

'Begrijp je het moeder? Het is toch prachtig! Rituelen zijn bemiddelaars. Ze staan in het midden tussen twee verschillende domeinen, tussen niet-aansluitende realiteiten en wel op een bijzondere wijze: ze verzoenen zonder zichzelf op te heffen en ze onderscheiden zonder het contact te verbreken. Ze zijn een brug die de kloof simultaan vereffenen en bevestigen. Rituelen zijn bruggen.' Bij het uitspreken van deze laatste woorden begint Eva altijd te lachen en zegt:

'Herinner je het moeder, Brugge? De eerste keer dat we er-naartoe reden en hoe we ons kostelijk amuseerden toen we de vertaalfout ontdekten? In de naam Brugge herkenden we de